

KƏND TƏSƏRRÜFATININ MİLLİ İQTİSADİYYATIN İNKİŞAFINDA ROLU

A.R.SADIQOV, aspirant
Az.ETKTİ və Tİ

Məlum olduğu kimi XX ərin 90-cı illərin əvvəllərindən etibarən cəmiyyətdə baş verən ictimai-siyasi dəyişikliklər bütövlükdə iqtisadiyyata öz təsirini göstərmişdir. Belə ki, SSRİ-nin dağılması ilə bağlı siyasi proseslər əhalinin sosial vəziyyətinin pisləşməsinə şərtləndirmişdir. Uzun müddət formalaşmış mərkəzləşmiş iqtisadi əlaqələrin kəsilməsi iqtisadiyyatın sahə və ərazi kəsimlərində böhranlı vəziyyətin yaranması ilə müşayiət olunmuşdur. İqtisadiyyatda yaranmış böhranlı vəziyyət onun strateji əhəmiyyətli sahəsi olaraq kənd təsərrüfatına da öz təsirini göstərmişdir. İslahatların ilkin dövründə kənd təsərrüfatı istehsalının davamlı olaraq azalması prosesləri keçmiş kolxoz və sovxozların xroniki olaraq zərərli işləməsinə gətirib çıxarmışdır. Aqrar sahədə yaranmış böhranlı tendensiyləri aradan qaldırmaq və cəmiyyətdə ictimai-sosial və sosial-iqtisadi sabitliyi təmin etmək məqsədilə mərhum prezidentimiz ümummilli lider H.Ə.Əliyev cənablarının bilavasitə rəhbərliyi ilə aqrar sahədə köklü islahatlar həyata keçirilməyə başlanmış bazar münasibətlərinə keçid, sahibkarlığın inkişafı istiqamətində kompleks tədbirlər reallaşdırılmışdır.

İqtisadiyyatda bazar münasibətlərinin inkişafı bütövlükdə cəmiyyətdə sosial-iqtisadi sabitliyin təmin edilməsinə əlverişli şərait yaratmışdır. Azad bazar özünü tənzimləməsi rəqabət mühitinin inkişafına, sahibkarlıq fəaliyyətinin genişləndirilməsinə əlverişli şərait yaratmış yeni istehsal münasibətlərinin formalaşmasını şərtləndirmişdir.

Həyata keçirilən islahatlar xüsusilə kənd təsərrüfatında böhranın qarşısının alınması ilə müşayiət olunmuş, məhsul istehsalının artımına nail olunmuşdur. Kənd təsərrüfatında həyata keçirilən islahatlar cəmiyyətdə sosial sabitliyin təmin edilməsinə də geniş imkanlar yaratmışdır. Bu isə kənd təsərrüfatının bütövlükdə iqtisadiyyatda və cəmiyyətin sosial-iqtisadi həyatında strateji əhəmiyyət daşıması ilə bilavasitə bağlıdır.

Mövcud təbii-iqlim tipinin 9-nun respublikamızda mövcudluğu onun tarixən kənd təsərrüfatı üzrə ixtisaslaşmasına əlverişli şərait yaradır. Kənd təsərrüfatı istər keçmiş sovetlər dövründə, istərsə də hazırki şəraitdə milli iqtisadiyyatın strateji əhəmiyyətli başlıca sahələrindən biri olmuşdur.

Ümumiyyətlə kənd təsərrüfatı bəşər sivilizasiyasının yaşaması və inkişafı üçün əvəzolunmaz rola və əhəmiyyətə malikdir. Bu isə bilavasitə onunla bağlıdır ki, kənd təsərrüfatı əhalinin ərzaq məhsullarına olan tələbatının ödənməsində əhəmiyyətli rol oynayır. Kənd təsərrüfatı eyni zamanda bir sıra emal sənaye sahələrinin

xammala olan ehtiyaclarının ödənilməsində özünə məxsus rola malikdir.

Məhz bu baxımdan da xalq təsərrüfatının digər sahələrinin inkişafı da kənd təsərrüfatının mövcud vəziyyətindən bilavasitə aslıdır. Kənd təsərrüfatı dövlətin strateji maraqlarının qorunmasında da mühüm əhəmiyyətə malikdir. Belə ki, ölkənin ərzaq təhlükəsizliyi yerli istehsalın səviyyəsilə bilavasitə əlaqədardır. Qeyd etmək lazımdır ki, ərzaq məhsulları və digər kənd təsərrüfatı məşəli məhsullar ölkə əhalisinin istehlak məhsullarına olan tələbatının 3/4 hissəsini ödəyir. İslahatların ilkin mərhələsində 1995-ci ildə iqtisadiyyatda məcmu məşğul əhalinin 30,8 %-i kənd təsərrüfatında çalışırdısa, 2005-ci ildə bu göstərici 39,2 % təşkil etmişdir. Ümumi daxili məhsul istehsalında kənd təsərrüfatının xüsusi çəkisi 1995-ci ildə 25,3 % təşkil etmişdirsə 2005-ci ildə bu göstərici 9,1 % bərabər olmuşdur. Əsas istehsal fondlarının dəyərinin 1995-ci ildə 20,9 %-i, 2005-ci ildə isə 8,6 % kənd təsərrüfatının payına düşmüşdür.

Kənd təsərrüfatı məşəli məhsulların istehsalı artıqca və onlara tələbat çoxaldıqca bu məhsulların istehsalı, tədarükü daşınması, emalı, saxlanması, satışı sahəsi və s. ilə məşğul olan infrastruktur şəbəkələrinin də genişlənməsinə bu sahədə istifadə olunan texnologiyaların təkmilləşməsinə, müasirləşməsinə ehtiyac yaranır. Hazırda yeyinti, toxuculuq sənaye müəssisələrinin xammala olan ehtiyaclarının 80 %-i yalnız kənd təsərrüfatı məhsulları hesabına təmin olunur. Məhz bu baxımdan adı çəkilən sahələrin, onunla bağlı olan saxlanma, satış və sonrakı mərhələdə sahələrin fəaliyyəti kənd təsərrüfatının mövcud vəziyyətindən bilavasitə aslıdır.

Onu da qeyd etmək lazımdır ki, öz növbəsində kənd təsərrüfatının inkişafı sənaye sahələrində istehsal olunan maşın və mexanizmlərdən istifadə edilməsilə bilavasitə bağlıdır. Bu baxımdan kənd təsərrüfatında geniş təkrar istehsalın qurulması yanacaq, enerji, ehtiyat hissələri, gübrələr və s. istifadəsilə də bilavasitə bağlıdır. Odur ki, kənd təsərrüfatında yüksək istehsal-iqtisadi nəticələrə nail olunması həmin sahələrlə qarşılıqlı münasibətlərin formalaşmasından əhəmiyyətli dərəcədə aslıdır.

Beləliklə, yeni istehsal münasibətləri şəraitində kənd təsərrüfatı milli iqtisadiyyatın formalaşmaqda olan istehsal sahələrindən biri olmaqla ölkənin sosial-iqtisadi durumuna, ölkə iqtisadiyyatında artımın təmin olunmasına, əhali məşğulluğuna, əhalinin həyat səviyyəsinin yüksəldilməsinə əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərir.

İnkişaf etmiş ölkələrin təcrübəsi göstərir ki, Bazar münasibətləri şəraitində kənd təsərrüfatının strateji əhəmiyyəti, kəsb etdiyi, əhalinin məşğulluğunun təmin olunmasında, eləcə də dövlətin strateji maraqlarının qorunmasında rolu nəzərə alınaraq onun inkişafı diqqət mərkəzində saxlanılır. Kənd təsərrüfatının strateji əhəmiyyət daşıması, onun ölkənin təhlükəsizliyinin təmin edilməsində rolu bütün dövrlərdə, nəzərə alınmış və bu baxımdan bu sahə dövlət tərəfindən himayə edilməkdədir.

Kənd təsərrüfatı inkişafı iqtisadiyyatının başqa sahələri kimi məhsuldar qüvvələrlə istehsal münasibətləri arasında əlaqələrin qurulmasından bilavasitə asılı olmuşdur. Bu baxımdan aqrar sahədə həyata keçirilən islahatlar torpaq və istehsal vasitələri üzərində xüsusi mülkiyyətin formalaşmasına, kəndlilərin azad sahibkar kimi fəaliyyət göstərməsinə əlverişli şərait yaradır. Həyata keçirilən aqrar islahatlar nəticəsində kənd təsərrüfatında çoxukladlı iqtisadiyyat formalaşmış, müxtəlif mülkiyyət mənsubiyyətli təsərrüfat qurumları kəndli (fermer) təsərrüfatları, kiçik müəssisələr, kooperativlər, fiziki şəxs statuslu ailə təsərrüfatları yaradılmışdır. Məhsulların satışındakı sərbəstlik, gəlirlərin bölüşdürülməsində müstəqillik aqrar sahədə istehsalın artmasına əlverişli şərait yaradır.

Aparılan araşdırmalar göstərir ki, MDB respublikalarının əksəriyyətində, o cümlədən Rusiyada, Belarusda, Moldovada, eləcə də Orta Asiya Respublikalarında bazar münasibətlərinə keçidlə bağlı iqtisadi kurs götürülsədə ötən 10 il ərzində, xüsusilə aqrar sahədə yeni təsərrüfatçılıq qurumları və sahibkarlıq mühiti yaradılmışdır.

Adı çəkilən ölkələrdə keçmiş təsərrüfatçılıq sisteminin fundamental dayaları köklü surətdə liberallaşdırılmamışdır. Zaqafqaziya respublikalarından Gürcüstanda və Ermənistanda isə bu sahədə inkişaf meylləri müşahidə edilsədə, aqrar iqtisadiyyatın bazar münasibətləri əsasında harmonik inkişafı təmin edilməmiş, zəruri bazar infrastrukturuları formalaşdırılmamışdır.

Gürcüstanda aqrar sahədə dəyişikliklərin həyata keçirilməsini təmin etməli olan əsas qanunvericilik aktları hələ indi-indi hazırlanmaqdadır. Bu respublikada torpaqların özəlləşdirilməsinə nəzarət təəccüblü də olsa, müvafiq dövlət strukturlarına deyil, hansısa ictimai təşkilata tapşırılmışdır.

Bu isə həmin respublikada torpaqların əksəriyyətinin, o cümlədən münbit hissəsinin, xarici imkanlı fiziki və hüquqi şəxslər tərəfindən ələ keçirilməsilə müşayiət olunmuşdur. Doğrudur Ermənistanda aqrar islahatların həyata keçirilməsinə Gürcüstanla müqayisədə tez başlansa da qəbul edilmiş qanunvericilik aktlarında hüquqi boşluqların olması və onların mükəmməl xarakter daşıması, ölkədə sosial narazılıqların baş qaldırmasına səbəb olmuşdur.

Beləliklə, MDB respublikalarında həyata

keçirilən aqrar islahatların mövcud reallıqlarının təhlili əsasında belə qənaətə gəlmək mümkündür ki, keçmiş ittifaq respublikalarının bəzilərinə dövlətin inzibati təsirləri hələ də ifrat dərəcədə qalmaqda davam edir, digərlərində isə islahat adı altında mafyoz qüvvələrin aktiv fəaliyyəti dövlətin sosial-iqtisadi proseslərə müdaxiləsini nəzərə cərpacaq dərəcədə zəiflətməmişdir.

Azərbaycanda həyata keçirilən aqrar islahatlara isə MDB respublikalarının mövcud sosial-iqtisadi rakursundan yanaşdıqda qeyd etməliyik ki, respublikamızda xüsusilə aqrar sektorda transformasiya prosesinin özünəməxsus spesifik modeli formalaşdırılmışdır.

Bu modelin xarakterik xüsusiyyətləri iqtisadiyyatın aqrar sektorunda özəl sahibkarlıq qununlarının yaradılması və çoxukladlı təsərrüfatçılıq sisteminin formalaşdırılması ilə səciyyələnmişdir. İqtisadiyyatın aqrar sektorunda dövlətin bir zamanlar hakim mövqə tutmuş inhisarçılıq sistemi liberallaşdırılmış, istehsal və satış problemlərinin bütövlükdə azad bazar qanunları ilə həlmləsinə rəvac verilmişdir.

1994-cü ildən başlanan aqrar islahatlar artıq özünün müsbət bəhrələrini verməkdədir. Belə ki, əvvəllər idxal kanalları hesabına doydurulan daxili bazarın hazırda taxıl, kartof, meyvə, tərəvəz və bir sıra heyvandarlıq məhsulları üzrə mövcud seqmentlərində yerli istehsalın xüsusi çəkisi getdikcə artmağa başlamışdır.

Aqrar islahatların Azərbaycan modelinin maraqlı doğuran məqamlarından biri də ondan ibarətdir ki, respublika prezidenti möhtərəm Heydər Əliyevin uzaqgörən siyasəti nəticəsində 1995-1998-ci illərdə islahatların normativ-hüquqi bazasının yaradılması ilə paralel olaraq konkret sahələrdə aqrar islahatların həyata keçirilməsinə başlanmışdır.

Belə ki, 1998-ci ildə aqrar islahatın həyata keçirilməsinin birinci mərhələsi, normativ-hüquqi bazarın yaradılması prosesi başa çatarkən demək olar ki, kənd təsərrüfatında, torpağın və əmlakın xeyli hissəsi artıq özəlləşdirilmişdir.

Bu isə keçid dövründə xüsusi ilə sosial cəhətdən problemlərlə müşayiət olunan vaxt itgisinin qarşısının alınmasında mühüm rol oynamışdır. İslahatların ikinci mərhələsi 1999-cu ildən başlayaraq hazırkı dövrü əhatə etməklə, özündə mühüm əhəmiyyət kəsb edən bir sıra problemlərin həllini şərtləndirmişdir. Belə ki, bu dövrdə aqrar sektorda çox mülkiyyətli təsərrüfatçılıq qurumları yaradılmış, əlverişli sahibkarlıq mühiti formalaşdırılmışdır. Xüsusilə diqqəti çəkən məqam ondan ibarətdir ki, bu dövrdə kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalı artıma nail olunmuşdur.

Ölkədə aparılan islahat nəticəsində yeni yaradılan özəl təsərrüfatların istehsal istiqamətləri müxtəlifdir. İstehsalın səmərəliliyini artırmaq məqsədilə torpaq-iqlim şəraitini və bazarın tələbini nəzərə alaraq mütərəqqi istehsal strukturu formalaşdırılmalı və bu zaman növbəli əkin sisteminə üstünlük verilməlidir (2).

Tədqiqatlar göstərir ki, yeni yaradılan təsərrüfatların əksəriyyəti çoxsahəli təsərrüfatçılığa meyl edir. Bununla belə, ölkədə taxılçılıq, tərəvəzçilik, meyvəçilik, südlük-maldarlıq, ətlik-maldarlıq və qoyunçuluq istiqamətli təsərrüfatların yaradılmasına daha çox meyl göstərilir.

Respublikada çoxsahəli və çoxnövlü təsərrüfatçılığın yaradılmasını müsbət hal kimi qiymətləndirmək olar. Çünki çoxnövlü təsərrüfatçılığın inkişafı bazar münasibətlərinə keçid şəraitində onlar arasında rəqabət mühiti formalaşdırırsa, çoxsahəli təsərrüfatçılığın inkişafı isə il ərzində əmək ehtiyatlarından daha səmərəli istifadəyə əlverişli şərait yaradır. Beləliklə, aqrar sahədə çoxnövlü iqtisadiyyatın

yaradılmasının əsası qoyulur.

Beləliklə, ölkədə iqtisadi islahatlar dərinləşdikcə bazar konyukturundan asılı olaraq aqrar sahədə xüsusi mülkiyyətə əsaslanan çoxnövlü və çoxsahəli xidmət, istehsal, emal və satış müəssisələri yaranır, bazar münasibətlərinin elementləri təşəkkül tapır və formalaşır.

Aparılan araşdırmalar göstərir ki, ayrı-ayrı sahələr üzrə özəl müəssisələrin yaranması tempi kənd təsərrüfatı sahəsində xeyli yüksək olmuşdur. Ölkədəki bütün özəl müəssisələrin 20 faizə qədərini bu bölmədə yaranması rəqabət qabiliyyətli məhsul istehsalının artmasına, iş yerlərinin çoxalmasına səbəb olmuş, xarici investorların da diqqətini cəlb etməyə başlamışdır.

ƏDƏBİYYAT

I.S.V.Salahov "İslahatların və aqrar iqtisadiyyatın tənzimlənməsinin Azərbaycan modeli". Aqrar islahatların ilkin nəticələri və perspektivləri. Az.ETKTİ və Tİ-da keçirilən respublika elmi-praktiki konfransın materialları. Bakı-2003, s.23-42, s. 26-27 2.Xəlilov H. A. Milli ərzaq təhlükəsizliyi: bazar transformasiyaları və iqtisadi qlobalaşdırma amilləri. Bakı - 2001, s. 176. 3.Bulatov A. S. Gkonomika. Moskva, 1997 q. 785 s.

İQTİSADİYYATIN DÖVLƏT TƏNZİMLƏNMƏSİNİN ZƏRURİLİYİ

F.N.ƏLİYEV, dissertant
ADİU

XX əsrin son illərindən etibarən cəmiyyətdə qloballaşma meyillərinin güclənməsi, iqtisadi proseslərin liberallaşması milli iqtisadiyyatda zərərli tendensiya yaranmasına gətirib çıxarmaqdadır. Məlum olduğu kimi, XX əsrin 90-cı illərinin əvvəllərindən etibarən cəmiyyətdə geosiyasi dəyişikliklər bütünlükdə iqtisadi sistemində demontajına səbəb oldu. Planlı iqtisadiyyatın liberallaşdırılması təbii ki, cəmiyyətdə siyasi proseslər fonunda baş verdi və öz məntiqi nəticəsini verdi. Belə ki, 1991-ci ildə keçmiş SSRİ-nin siyasi süqutu bazar təsərrüfatçılıq sistemində əsaslanan iqtisadiyyatın qurulması istiqamətində tədbirlərin həyata keçirilməsi ilə nəticələndi. Planlı iqtisadiyyatın dağılması dövlətin sosial-iqtisadi proseslərdən kənarlaşması ilə müşayiət olundu və həyata keçirilən islahatlar bazar özünü-tənzimləmə mexanizminin formalaşmasına üstünlük verdi. Lakin inkişaf etmiş ölkələrin təcrübəsində sosial-iqtisadi proseslərin bütövlükdə bazar özünü-tənzimlənməsinin öhdəsinə buraxılması son nəticədə ölkələrin milli təhlükəsizliyinin təmin edilməsinə mənfi təsir göstərməsi baxımından zərərli tendensiya hesab edilir.

Müasir bazar iqtisadiyyatında çox saylı sosial-iqtisadi problemlər mövcuddur ki, onların özünü-tənzimləmə mexanizminin öhdəsinə buraxılması ölkənin suverenliyinə zərər gətirir və dövlətlərin müdaxiləsini tələb edir. Bütövlükdə götürüldükdə "bazar iqtisadiyyatı" və ya bazar sistemi anlayışları daha çox abstrakt xarakter daşıyır və əksər hallarda çox saylı qüsurlu cəhətlər ilə səciyyələnir. Araşdırmalar göstərir ki, istər qədim dövrlərdə, istər yaxın keçmişdə və istərsə də

müasir şəraitdə iqtisadiyyat birtərəfli olaraq bazar mexanizminin prioritet mövqe qazanması hesabına formalaşmamışdır. Doğrudur, azad bazar mexanizmi klassik siyasi iqtisadi prinsipləri baxımında erkən kapitalizm cəmiyyətində hakim mövqelər qazanmışdı. Lakin bu da danılmaz həqiqətdir ki, həmin dövr XVII-XVIII əsrlərdə cəmiyyətdə natural, kустar iqtisadiyyat, əl əməyinə əsaslanan manufaktura, xırda sənətkarlıq, əkinçilik, maldarlıq və ticarət hakim mövqe tuturdu. Bu baxımdan həmin dövrdə azad bazarın siyasi-iqtisadi situasiya baxımından önəm daşımasının təbii durum kimi qiymətləndirmək lazımdır.

Lakin XIX əsrin sonlarından etibarən cəmiyyət nəzərə cərpacaq siyasi-iqtisadi proseslər bazar özünü-tənzimlənməsinin hakim mövqelərinə dağıdıcı təsir göstərdi. Beləliklə, XX əsrin ortalarından etibarən iqtisadiyyatda bazar mexanizmi ilə yanaşı dövlətin müdaxiləsi üstünlük təşkil etməyə başladı ki, əslində bu proses zəminində yaranmış yeni sistem iqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsi adlandırılmağa başladı. Odur ki, müasir iqtisadi sistemi hər hansı formada "bazar iqtisadiyyatı" və ya "bazar münasibətləri" sistemi kimi adlandırmaq və ya hansı bir formada əvəzləmə aparmaq yanlış olardı. Bütövlükdə bazarın özünü iqtisadi sistem kimi xarakterizə etmək düzgün olmazdı. Bazarın əsl mahiyyəti bütövlükdə istehsalçı ilə istehlakçı arasında olan münasibətlərin əlaqələndirilməsi mexanizmi kimi səciyyələndirilir. Hətta A.Smit nəzəriyyəsinin hakim mövqe tutduğu zaman dövlətin ictimai proseslərdə yetərincə təsir mehanizmi mövcud idi. Beləliklə, sosial-iqtisadi proseslərə bazar və dövlətin